

DRUGA SEKCJA

SPRAWA LAUTSI przeciwko WŁOCHOM

(Skarga nr 30814/06)

WYROK

STRASBURG

3 listopada 2009 r.

Niniejszy wyrok stanie się prawomocny zgodnie z warunkami określonymi w artykule 44 § 2 Konwencji. Może podlegać korekcie wydawniczej.

Polskie tłumaczenie tekstu opracowane zostało w Katedrze Prawa Wyznaniowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego.

*

W sprawie Lautsi przeciwko Włochom,

Europejski Trybunał Praw Człowieka (druga sekcja), zasiadając jako Izba składająca się z następujących sędziów:

Françoise Ireneu Vladimiro Danutë Dragoljub András İşıl	Tulkens, Cabral	przewodnicząca, Barreto, Zagrebel'sky, Jočienë, Popović, Sajó,	sędziowie, Karakas,
---	--------------------	---	------------------------

oraz Sally Dollé, *Kanclerz Sekcji,*

obradując na posiedzeniu dnia 13 października 2009 roku,

wyduje następujący wyrok, który został przyjęty w tym dniu:

POSTĘPOWANIE

1. Sprawa wywodzi się ze skargi (nr 30814/06) dnia 27 lipca 2006 roku przeciwko Republice Włoskiej, do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, na podstawie art. 34 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wartości („Konwencja”) przez obywatelkę włoską, panią Soile Lautsi („Skarżącą”).

Skarżąca występuje w imieniu swoim oraz dwojga swoich dzieci, Dataico i Samiego Albertin.

2. Skarżąca jest reprezentowana przed Trybunałem przez mecenasa N. Paolettiego z Rzymskiej Rady Adwokatów. Rząd Włoski („Rząd”) jest reprezentowany przez swojego agenta, panią E. Spatafora, oraz przez zastępcę co-agenta, pana Lettieri.

3. Skarżąca zarzucała, że obecność krzyża w klasach szkoły państwowej, do której uczęszczały jej dzieci, jest ingerencją niezgodną z ideą wolności przekonań i wyznawanej religii, oraz że zostało naruszone jej prawo do wychowywania i nauczania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi.

4. Dnia 1 lipca 2008 roku Trybunał zdecydował o zakomunikowaniu Rządowi skargi. Odwołując się do postanowień zawartych w art. 29 § 3 Konwencji, Trybunał zdecydował zbadać skargę co do meritum, oraz jej dopuszczalność.

5. Zarówno Skarżąca jak i Rząd przedstawili swoje pisemne stanowiska dotyczące przedmiotu sporu (artykuł 59 § 1 Regulaminu).

FAKTY

I. OKOLICZNOŚCI SPRAWY

6. Skarżąca mieszka w Abano Terme i jest matką dwojga dzieci, Dataico i Samiego Albertin. Dzieci te, w wieku, odpowiednio, jedenastu i trzynastu lat, uczęszczały w latach 2001-2002 do Racjonalista.pl

szkoły państwowej *Istituto comprensivo statale Vittorino da Feltrè* w Abano Terme.

7. W każdej sali lekcyjnej tejże szkoły wisiał krzyż, co Skarżąca uznała za niezgodne ze świeckim światopoglądem, wedle którego wychowywała swoje dzieci. Zgłosiła tę kwestię podczas zebrania, zorganizowanego przez szkołę dnia 22 kwietnia 2002 roku i przypomniała, że Sąd Kasacyjny (wyrok nr 4273 z dnia 1 marca 2000 r.) uznał obecność krucyfiksu w salach, w których odbywają się wybory polityczne, za niezgodny z zasadą laickości Państwa.

8. Dnia 27 maja 2002 roku dyrekcja szkoły postanowiła nie usuwać krzyży z sal lekcyjnych.

9. Dnia 23 lipca 2002 roku Skarżąca złożyła doniesienie o tej decyzji w Naczelnym Sądzie Administracyjnym regionu Wenecja Euganejska. W oparciu o artykuły 3 i 19 Konstytucji Republiki Włoskiej, oraz artykuł 19 Konwencji, uznała, iż doszło do naruszenia zasady laickości. Dodatkowo oznajmiła, że doszło do naruszenia zasady bezstronności administracji publicznej (artykuł 9 Konstytucji). Domagała się, by Sąd zgłosił w Trybunale Konstytucyjnym kwestię konstytucyjności.

10. Dnia 3 października 2007 roku Ministerstwo Edukacji Publicznej przyjęło dyrektywę nr 2666, zgodnie z którą zalecało się dyrektorom szkół eksponowanie krucyfiksów. Zostało stroną w postępowaniu i stwierdziło, że krytykowana sytuacja znajduje swoje uzasadnienie w art. 118 dekretu królewskiego nr 965 z dnia 30 kwietnia 1924 roku i art. 119 dekretu królewskiego nr 1297 z dnia 26 kwietnia 1928 roku (przepisy poprzedzające Konstytucję i porozumienia pomiędzy Włochami a Stolicą Apostolską).

11. Dnia 14 stycznia 2004 roku Naczelny Sąd Administracyjny regionu Wenecja Euganejska, biorąc pod uwagę zasadę laickości (artykuły 2, 3, 7, 8, 9, 19 i 20 Konstytucji), zdecydował, że kwestia konstytucyjności nie jest rażąco bezpodstawna, i zwrócił się do Trybunału Konstytucyjnego. Ponadto uznał, że ze względu na wolność nauczania i obowiązek szkolny, obecność krucyfiksu została narzucona uczniom, rodzicom uczniów i nauczycielom, i była wyrazem poparcia dla religii chrześcijańskiej ze szkodą dla innych religii. Skarżąca została stroną w postępowaniu przed Trybunałem Konstytucyjnym. Rząd podtrzymał opinię, że obecność krucyfiksu w klasach szkolnych jest „faktem naturalnym”, motywując, że stanowi on nie tylko symbol religijny, lecz również „sztandar Kościoła Katolickiego”, który jest jedynym Kościołem wymienionym w Konstytucji (artykuł 7). Należało więc uznać krzyż za symbol państwa włoskiego.

12. Postanowieniem z dnia 15 grudnia 2004 roku n° 389, Trybunał Konstytucyjny uznał się za instancję niekompetentną, zważywszy na fakt, że sporne przepisy nie są ustawami, lecz rozporządzeniami, które nie mają mocy prawnej (paragraf 26 poniżej).

13. Postępowanie przed Trybunałem Konstytucyjnym zostało wznowione. Postanowieniem z dnia 17 marca 2005 roku n° 1110, Trybunał Administracyjny odrzucił wniosek złożony przez skarżącą. Twierdził, że krucyfixs jest symbolem włoskiej historii i kultury, i co za tym idzie — włoskiej tożsamości, oraz symbolem zasad równości, wolności i tolerancji oraz laickości państwa.

14. Skarżąca złożyła pozew w Radzie Stanu.

15. Orzeczeniem z dnia 13 lutego 2006 roku, Rada Stanu odrzuciła skargę, motywując, że krzyż stał się jedną ze świeckich wartości Konstytucji Włoskiej i symbolizuje wartości życia obywatelskiego.

II. WŁĄCZIWIE PRAWO KRAJOWE I PRAKTYKA

16. Obowiązek wywieszania krucyfiksów w klasach szkolnych sięga epoki poprzedzającej zjednoczenie Włoch. Zgodnie z art. 140 dekretu królewskiego nr 4336 z dnia 15 września 1860 Królestwa Sardynii (Piemontu), *"każda szkoła powinna być wyposażona (...) w krucyfixs"*

17. W roku 1861, roku powstania Państwa Włoskiego, Statut Królestwa Sardynii (Piemontu) z 1848 r. staje się Statutem Włoskim. Zgodnie ze Statutem, *"religia katolicka, apostolska i rzymska [jest] jedyną religią Państwa. Inne istniejące kulty [są] tolerowane zgodnie z obowiązującym prawem."*

18. Zajęcie Rzymu przez armię włoską, 20 września 1870 roku, w wyniku którego został on zaanektowany i proklamowany stolicą nowego Królestwa Włoch, spowodowało kryzys stosunków pomiędzy Państwem i Kościołem Katolickim. Ustawą nr 214 z dnia 13 maja 1871 roku, Państwo Włoskie reguluje stosunki z Kościołem i nadaje Papieżowi pewną liczbę przywilejów dotyczących regularnego toku działań religijnych.

19. Po wprowadzeniu ustroju faszystowskiego, Państwo wydało szereg okólników, wymagających przestrzegania obowiązku eksponowania krucyfiksów w klasach szkolnych.

Okólnik Ministra Edukacji Publicznej nr 68 z dnia 22 listopada 1922 roku stanowił iż: „w ostatnich latach, w wielu szkołach elementarnych Królestwa, zdjęto ze ścian wizerunki Chrystusa i portrety Króla. Jest to jawne i niemożliwe do przyjęcia pogwałcenie przepisów, zwłaszcza dominującej religii Państwa, a także jedności Narodu. W związku z tym nakazujemy wszystkim

administracjom miejskim Królestwa przywrócić w szkołach, które zostały tego pozbawione, obu symboli wiary i uczuć narodowych."

Okólnik Ministra Edukacji Publicznej nr 2134-1867 z dnia 26 maja 1926 roku stanowił iż: *"Symbol naszej religii, świętość wiary i uczuć narodowych, jest inspiracją i zachętą dla naszej uczącej się młodzieży, która na uniwersytetach i w innych placówkach edukacji szlifuje umysły i inteligencję, mając na uwadze ważne zadanie, do jakich jest przeznaczona."*

20. Artykuł 118 dekretu królewskiego nr 965 z dnia 30 kwietnia 1924 roku (Regulamin wewnętrzny placówek szkolnictwa średniego w Królestwie) stanowi iż: *"W każdej placówce powinna znajdować się flaga narodowa, w każdej sali lekcyjnej - wizerunek krzyża i portret króla."*

Artykuł 119 dekretu królewskiego numer 1297 z dnia 26 kwietnia 1928 roku (przyjęcie regulaminu placówek szkolnictwa elementarnego) zalicza krucyfiks do „niezbędnego wyposażenia szkolnych sal lekcyjnych".

Krajowe instancje prawne uznały, że te dwa przepisy pozostają obowiązujące i dające się zastosować w danej sprawie.

21. Pakty Laterańskie, podpisane 11 lutego 1929 roku, oznaczały „Pojednanie" Państwa Włoskiego z Kościołem Katolickim. Potwierdzono, że katolicyzm jest oficjalną religią Państwa Włoskiego. Artykuł 1 Traktatu brzmi następująco: *"Włochy podtrzymują zasadę zatwierdzoną przez art. 1 Statutu Alberyńskiego Królestwa z dnia 4 marca 1848 roku, według którego religia katolicka, apostołska i rzymska jest jedyną religią Państwa."*

22. W 1948 roku Państwo Włoskie przyjęło Konstytucję republikańską.

Art. 7 tej Konstytucji mówi wyraźnie, że Państwo i Kościół Katolicki są niezależne i suwerenne. Stosunki pomiędzy Państwem a Kościołem Katolickim są regulowane przez Pakty Laterańskie, a ich modyfikacje, zaakceptowane przez obie strony, nie wymagają procedury rewizji konstytucyjnej.

Zgodnie z art. 8 Konstytucji przedstawiciele wyznań religijnych innych niż katolickie *"mają prawo organizować się według swych własnych statutów i jako takie nie sprzeciwiają się włoskiemu porządkowi prawnemu."* Stosunki pomiędzy Państwem a innymi wyznaniem są *"ustalone prawnie na podstawie porozumienia z ich reprezentantami."*

23. Religia katolicka zmieniła swój status po ratyfikacji, zgodnie z ustawą numer 121 z dnia 25 marca 1985 roku, pierwszego rozporządzenia protokołu uzupełniającego nowy Konkordat z Watykanem z dnia 18 lutego 1984 roku, która modyfikowała Pakty Laterańskie z 1929 roku. Zgodnie z tym rozporządzeniem, proklamowana przez Pakty Laterańskie zasada religii katolickiej jako jedynej religii Państwa Włoskiego jest uznawana za nieobowiązującą.

24. W orzeczeniu nr 50 z dnia 20 listopada 2000 roku, Włoski Trybunał Konstytucyjny streszcza swoją decyzję, oświadczając, że podstawowe zasady równości wszystkich obywateli bez względu na wyznawaną religię (art. 3 Konstytucji) i równości wszystkich religii wobec prawa (artykuł 8) wynika z faktu, że postawa Państwa powinna charakteryzować się równym dystansem i bezstronnością, bez przywiązywania wagi do liczby wyznawców tej czy innej religii (zobacz orzeczenia nr 925/88; 440/95; 329/97) ani do zasięgu reakcji społecznych na pogwałcenie praw tej czy innej religii (zobacz orzeczenie nr 329/97). Sprawiedliwa ochrona sumienia każdego wyznawcy jest niezależna od wybranej przez niego religii (zobacz orzeczenie nr 440/95), co nie jest sprzeczne z możliwością różnych sposobów regulowania stosunków pomiędzy Państwem a poszczególnymi religiami w rozumieniu artykułów 7 i 8 Konstytucji. Taka postawa równego dystansu i bezstronności jest odbiciem zasady laickości, którą Trybunał Konstytucyjny zaczerpnął z norm określonych Konstytucją, mającą charakter „zasady nadrzędnej" (zobacz orzeczenie nr 203/89; 259/90; 195/93; 329/97), i określa państwo jako pluralistyczne. Różne wierzenia, kultury i tradycje powinny współegzystować w równości i wolności (patrz orzeczenie nr 440/95)

25. W swoim orzeczeniu numer 203 z 1989 roku, Trybunał Konstytucyjny zbadał kwestię nieobowiązkowego charakteru nauczania religii katolickiej w szkołach państwowych. Przy tej okazji stwierdził on, że Konstytucja zawiera zasadę laickości (artykuły 2, 3, 7, 8, 9, 19 i 20) i że wyznaniowy charakter Państwa został jawnie zniesiony w roku 1985, na mocy dodatkowego Protokołu do nowych Porozumień ze Stolicą Apostolską.

26. Trybunał Konstytucyjny, wezwany do wypowiedzenia się na temat obowiązku eksponowania krucyfiksu w szkołach państwowych, wydał, w dniu 15 grudnia 2004 roku postanowienie numer 389 (zobacz paragraf 12 powyżej). Nie orzekając w zasadniczej sprawie, uznał poruszoną kwestię za bezpodstawną, uzasadniając, że jej przedmiotem są rozporządzenia pozbawione siły prawnej, które, w konsekwencji, nie wchodzą w zakres jego kompetencji.

PRAWO

I. DOMNIEMANE NARUSZENIE ARTYKUŁU 2 PROTOKOŁU NR 1 ROZPATRYWANEGO RAZEM Z ARTYKUŁEM 9 KONWENCJI

27. Skarżąca zarzuca w imieniu swoim i swoich dzieci, że ekspozycja krzyża w szkole państwowej, do której uczęszczają wyżej wymienione dzieci, stanowi ingerencję niezgodną z jej prawem do wychowywania i nauczania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi, w rozumieniu art. 2 Protokołu nr 1, który stanowi iż:

„Nikt nie może być pozbawiony prawa do nauki. Wykonując swoje funkcje w dziedzinie wychowania i nauczania, Państwo uznaje prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi”.

Ponadto Skarżąca zarzuca, że ekspozycja krzyża narusza jej wolność przekonań i wyznania, chronioną na mocy art. 9 Konwencji, który stanowi iż:

"1. Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne.

2. Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób."

28. Rząd zakwestionował tę tezę.

A. Dopuszczalność

29. Trybunał stwierdza, że zażalenia złożone przez Skarżącą nie są rażąco bezzasadne w rozumieniu art. 35 § 3 Konwencji. Zwraca również uwagę, że nie są niedopuszczalne z jakichkolwiek innych powodów. Powinny więc zostać uznane za dopuszczalne.

B. Meritum

1. Argumenty stron

a) Skarżąca

30. Skarżąca dostarczyła chronologiczny opis odpowiednich przepisów. Zauważa, że, według sądów krajowych, ekspozycja krzyża jest uzasadniona przepisami z lat 1924 i 1928, które nadal są uznawane za obowiązujące, choć poprzedzają Konstytucję i Porozumienia ze Stolicą Apostolską z 1984 roku, a także dodatkowy protokół do tychże. Sporne przepisy umknęły kontroli konstytucjonalności, ponieważ Trybunał Konstytucyjny nie mógł wypowiedzieć się na temat ich zgodności z podstawowymi zasadami włoskiego porządku prawnego, z powodu ich normatywnego charakteru.

Przepisy, o których mowa są dziedzictwem wyznaniowej koncepcji Państwa, która obecnie zostaje skonfrontowana z obowiązkiem laickości tegoż i zaprzecza prawom chronionym na mocy Konwencji. „Kwestia religijna” we Włoszech istnieje, ponieważ, zobowiązując do wywieszania krucyfiksów w szkolnych klasach, Państwo przyznaje religii katolickiej uprzywilejowaną pozycję, która przekładałaby się na ingerencję Państwa w prawo do wolności myśli, sumienia i religii Skarżącej oraz jej dzieci, a także w prawo Skarżącej do wychowywania swych dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem moralnymi i religijnymi, jak również na pewną formę dyskryminacji wobec niekatolików.

31. Według Skarżącej, krucyfiks ma w rzeczywistości, zwłaszcza i przede wszystkim konotacje religijne. Fakt, że krzyż posiada również inne „sposoby odczytywania” nie powoduje utraty jego pierwotnych, religijnych konotacji.

Wyróżnianie jednej religii poprzez eksponowanie jej symbolu, daje poczucie uczniom szkół państwowych — w tym zwłaszcza dzieciom Skarżącej — że Państwo identyfikuje się z jedną, określoną wiarą. Natomiast w państwie prawa nikt nie powinien postrzegać Państwa jako bliższego tego czy innego wyznania, a już zwłaszcza osoby bardziej podatne, ze względu na swój młody wiek.

32. Dla Skarżącej jednym z następstw tej sytuacji jest niepodlegająca dyskusji presja, wywierana na małoletnich, a także poczucie, że Państwo jest dalekie od tych, którzy nie identyfikują się z tym wyznaniem. Pojęcie laickości oznacza, że Państwo musi być neutralne i wykazać się równym dystansem wobec religii, gdyż nie powinno być postrzegane, jako bliższe wobec jednych obywateli, a dalsze wobec innych.

Państwo powinno zagwarantować wszystkim obywatelom wolność sumienia, poczynając od wykształcenia w placówkach państwowych, nastawionego na utrwalanie autonomii i wolności myśli obywatela, w poszanowaniu praw zagwarantowanych przez Konstytucję.

33. Co się tyczy wiedzy, czy nauczyciel może swobodnie decydować o eksponowaniu w klasie

innych symboli religijnych, odpowiedź jest negatywna, ze względu na brak odpowiednich, zezwalających na to przepisów.

b) Rząd

34. Rząd zauważa od razu, że kwestia zgłoszona w niniejszej skardze wychodzi poza granice stricte prawne, by wkroczyć na teren filozofii. Chodzi bowiem o stwierdzenie, czy obecność symbolu o korzeniach i znaczeniu religijnym stanowi sama w sobie okoliczność wpływającą na wolność osobistą w sposób niezgodny z Konwencją.

35. Choć krzyż jest bez wątpienia symbolem religijnym, to jednak posiada również inne znaczenia. Mógłby posiadać także znaczenie etyczne, zrozumiałe i będące do przyjęcia niezależnie od przynależności do tradycji religijnej bądź historycznej, ponieważ przywołuje zasady, które mogą być wyznawane w oderwaniu od wiary chrześcijańskiej (bierny opór, godność wszystkich istot ludzkich, sprawiedliwość i podział, wyższość jednostki nad grupą i wolności jej wyborów, oddzielenie polityki i religii, miłość bliźniego posuwająca się aż do przebaczenia wrogom). Oczywiście, wartości, na których opierają się dziś społeczeństwa demokratyczne, mają swoje bezpośrednie korzenie w ideach autorów niewierzących, czy nawet pozostających w opozycji do religii chrześcijańskiej. Jednakże idee tych autorów czerpią z filozofii chrześcijańskiej, choćby poprzez edukację rzeczonych autorów oraz środowiska kulturalnego, w jakim się kształcili i w którym żyją. Z tego wniosek, że korzenie dzisiejszych wartości demokratycznych sięgają znacznie dalszej przeszłości i czerpią z przesłania ewangelicznego. Przesłanie krzyża byłoby więc przesłaniem humanistycznym i może być odczytywane w sposób niezależny od swego religijnego wymiaru, a także jest złożone z zespołu zasad i wartości, tworzących podstawę naszych demokracji.

Krzyż odsyłający do tego przesłania byłby doskonale zgodny z wymogiem laickości i dostępny niechrześcijanom oraz niewierzącym, którzy mogliby go zaakceptować, o ile przywoływałby dalekie korzenie tych zasad i wartości. Z tego wniosek, że symbol krzyża mógłby być postrzegany jako pozbawiony znaczenia religijnego, a jego ekspozycja w miejscu publicznym nie stanowiłaby sama w sobie zamachu na prawa i wolności zagwarantowane przez Konwencję.

36. Zdaniem Rządu, wniosek ten jest poparty analizą decyzji Trybunału, który wymaga ingerencji znacznie bardziej czynnej, niż prosta ekspozycja symbolu, by stwierdzić naruszenie praw i wolności. I tak, czynna ingerencja, która pociągnęła za sobą naruszenie art. 2 Protokołu nr 1 została opisana w sprawie *Folgerř (Folgerř i inni przeciwko Norwegii, [GC], no 1 15472/02, CEDH 2007-VIII)*.

W danej sprawie nie wchodzi w grę swoboda przynależenia lub nie do określonej religii, ponieważ we Włoszech ta swoboda jest w pełni zagwarantowana. Nie chodzi również o swobodę praktykowania jakiegokolwiek religii, lub niepraktykowania żadnej; rzeczywiście, krucyfiks jest wywieszany w klasach szkolnych, ale w żadnym wypadku nie jest wymagane od nauczycieli i uczniów, by w jakikolwiek sposób oddawali mu cześć, pokłon, czy też okazywali szacunek, a w jeszcze mniejszym stopniu — by modlili się w klasie. W rzeczywistości nie jest od nich nawet wymagane, by zwracali jakąkolwiek uwagę na krucyfiks.

Wreszcie, kwestia wolności wychowywania dzieci zgodnie z przekonaniem rodziców nie jest poddawana pod wątpliwość: edukacja we Włoszech jest całkowicie laicka i pluralistyczna, programy szkolne nie zawierają żadnych odniesień do jakiegokolwiek szczególnej religii, a nauka katechizmu jest fakultatywna.

37. Odnosząc się do decyzji w sprawie *Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen, (7 grudnia 1976 roku, seria A nr 23)*, w którym Trybunał nie stwierdził naruszenia, Rząd podtrzymuje, że, niezależnie od mocy skojarzeniowej, wpływ wizerunku nie jest porównywalny z wpływem działalności czynnej, codziennej i rozciągniętej w czasie, jakim jest nauczanie. Ponadto, istnieje możliwość kształcenia dzieci w szkole prywatnej lub w domu, przez nauczycieli dochodzących.

38. Władze państwowe dysponują dużym marginesem tolerancji dla kwestii tak złożonych i delikatnych, ściśle związanych z kulturą i historią. Ekspozowanie symboli religijnych w miejscach publicznych nie przekraczałaby marginesu tolerancji, pozostawionego przez Państwo.

39. Byłoby to tym prawdziwsze, że w Europie istnieje różnorodność postaw w tej materii. Tytułem przykładu, w Grecji, wszystkie ceremonie cywilne i wojskowe przewidują obecność i uczestnictwo kapłana obrządku prawosławnego; ponadto, w Wielki Piątek zostaje ogłoszona żałoba narodowa i wszystkie biura oraz sklepy pozostają zamknięte, podobnie jak w Alzacji.

40. Zdaniem Rządu, ekspozycja krzyża nie poddaje pod wątpliwość laickości Państwa, która jest zasadą wpisaną do Konstytucji, jak również wchodzi w skład porozumień ze Stolicą Apostolską. Nie jest ona również oznaką wyróżniania jednej religii, ponieważ odwołuje się do tradycji kulturowej i wartości humanistycznych, które dotyczą również ludzi nie będących chrześcijanami. Z tego

wniosek, że ekspozycja krzyża nie zaprzecza obowiązkowi bezstronności i neutralności Państwa.

41. Zresztą, nie istnieje europejski konsensus dotyczący konkretnego sposobu interpretacji pojęcia laickości i dlatego Państwa dysponują szerszym marginesem tolerancji w tej materii. Ścisłej rzecz ujmując, choć istnieje europejski konsensus dotyczący zasady laickości Państw, to nie istnieje consensus dotyczący jej konkretnych implikacji i sposobów jej urzeczywistniania. Rząd zwrócił się do Trybunału z prośbą o wykazanie się ostrożnością i powściągliwością, i, co za tym idzie, o powstrzymanie się od wydania dokumentu o szczegółowej treści, posuniętej do prostego zakazu ekspozycji symboli. Narzuciłby on wówczas zasadniczą i z góry określoną treść na temat zasady laickości, co stanowiłoby przeciwieństwo uzasadnionej prawnie różnorodności sposobów podejścia do tej kwestii w kontekście narodowym i doprowadziło do trudnych do przewidzenia konsekwencji.

42. Rząd nie utrzymuje, że jest konieczne, stosowne bądź pożądane pozostawienie krzyży w klasach szkolnych, ale wybór związany z ich pozostawieniem ich lub nie, jest problemem politycznym, więc odpowiada kryteriom stosowności a nie przestrzegania prawa. Z naszkicowanej przez zainteresowaną historię prawa wewnętrznego, której Rząd nie kwestionuje, wynika, że Republika Włoska, choć laicka, w sposób wolny zdecydowała o pozostawieniu krucyfików w salach lekcyjnych z różnych powodów, spośród których znalazła się konieczność znalezienia kompromisu z partiami politycznymi o chrześcijańskich podwalinach, obejmujących istotną część społeczeństwa i istniejących w nim wyznań.

43. Co się tyczy wiedzy, czy nauczyciel może swobodnie decydować o ekspozycji w klasie innych symboli religijnych, żaden przepis tego nie zakazuje.

44. W związku z tym, Rząd zwraca się do Trybunału z wnioskiem o odrzucenie skargi.

c) *Interweniujący z zewnątrz*

45. Greek Helsinki Monitor ("GHM") kwestionuje tezy pozwanego Rządu.

Krzyż, a zwłaszcza krucyfik, mogą być postrzegane wyłącznie jako symbole religijne. GHM kwestionuje również oświadczenie, wedle którego należy dostrzegać w krzyżu coś innego, niż symbol religijny i że krzyż miałby być nośnikiem wartości humanistycznych; ocenia taką postawę jako obraźliwą dla Kościoła. Ponadto, Rząd włoski nie wskazał nawet jednego niechrześcijanina, który zgadzałby się z tą teorią. Wreszcie, wyznawcy innych religii widzieliby w krzyżu symbol wyłącznie religijny.

46. Idąc tropem argumentu Rządu, wedle którego obecność krucyfixu nie wymagałaby oddawania mu czci, ani zwracania uwagi, należałoby postawić pytanie, dlaczego w takim razie krucyfix został wyeksponowany. Wywieszanie takiego symbolu mogłoby być postrzegane jako instytucjonalne czczenie krzyża.

Pod tym względem, GHM zauważa, że, zgodnie z zasadami głównymi z Toledo na temat edukacji dotyczącej do religii i przekonań w szkołach państwowych (Rada ekspertów ds. Wolności Religii i Przekonań przy Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie ("OBWE")), obecność takiego symbolu w szkole państwowej może stanowić ukrytą formę nauczania danej religii, na przykład poprzez dawanie do zrozumienia, że ta szczególna religia jest wyróżniana kosztem innych. Trybunał w sprawie *Folgerř*, uznał, że udział w czynnościach religijnych może wywierać wpływ na dzieci, a zdaniem GHM, ekspozycja symboli religijnych także może wywierać ów wpływ. Należy również mieć na względzie sytuacje, w których dzieci lub ich rodzice mogą obawiać się represji w przypadku, gdyby postanowili zaprotestować.

3. Ocena Trybunału

a) Zasady ogólne

47. Trybunał przypomina, że zasady ogólne, dotyczące interpretacji art. 2 Protokołu nr 1, to jest wykonywania funkcji w dziedzinie wychowania i nauczania, zostały zawarte w wielu wcześniejszych wyrokach (zobacz zwłaszcza *Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen p. Danii*, wyrok z dnia 7 grudnia 1976 r., seria A n° 23, s. 24-28, §§ 50-54, *Campbell i Cosans p. Zjednoczonemu Królestwu*, wyrok z dnia 25 lutego 1982 r., seria A nr 48, s. 16-18, §§ 36-37, *Valsamis p. Grecji*, wyrok z dnia 18 grudnia 1996 r., *Zbiór wyroków i decyzji* 1996-VI, s. 2323-2324, §§ 25-28, oraz *Folgerř i inni p. Norwegii* [GC], 15472/02, CEDH 2007-VIII, § 84).

(a) Oba zdania art. 2 Protokołu nr 1 należy odczytywać nie tylko w swoim wzajemnym świetle, lecz również, i zwłaszcza, w świetle artykułów 8, 9 i 10 Konwencji.

(b) Z podstawowym prawem do nauczania wiąże się prawo rodziców do przestrzegania własnych przekonań religijnych i filozoficznych. Ani pierwsze, ani drugie zdanie nie dokonuje rozróżnienia szkolnictwa na państwowe i prywatne. Drugie zdanie art. 2 Protokołu nr 1 mówi o podtrzymywaniu edukacyjnego pluralizmu jako istotnego czynnika ochrony „społeczeństwa demokratycznego” w rozumieniu Konwencji. Ze względu na władzę nowoczesnego Państwa, ten cel

powinno spełniać zwłaszcza szkolnictwo państwowe.

(c) Poszanowanie przekonań rodziców powinno być możliwe w ramach edukacji zdolnej zapewnić otwarte środowisko szkolne, nastawione raczej na akceptację, aniżeli na odrzucenie, niezależnie od pochodzenia społecznego uczniów, ich wierzeń religijnych czy korzeni etnicznych. Szkoła nie powinna stanowić sceny dla działalności misjonarskiej ani dla kazań; powinna być miejscem spotkań różnych religii i przekonań filozoficznych, w którym uczniowie mogą poznawać wzajemnie swoje idee i tradycje.

(d) Drugie zdanie art. 2 Protokołu nr 1 zawiera myśl, że Państwo, wykonując swoje funkcje w dziedzinie wychowania i nauczania, czuwa, by informacje czy wiedza zawarta w programach szkolnych, były przekazywane w sposób obiektywny, krytyczny i pluralistyczny. Zakazuje mu dążenia do indoktrynacji, która mogłaby być postrzegana jako przejaw braku poszanowania dla przekonań religijnych i filozoficznych rodziców. Tu leży granica, której nie wolno przekraczać.

(e) Poszanowanie przekonań religijnych rodziców oraz wiary dzieci oznacza prawo do wyznawania religii lub nie wyznawania jej wcale. Wolność wiary i wolność niewiary (wolność negatywna) są chronione na mocy art. 9 Konwencji (zobacz, pod kątem art. 11, *Young, James i Webster p. Zjednoczonemu Królestwu*, 13 sierpnia 1981 r., §§ 52-57, seria A nr 44).

O obowiązku neutralności i bezstronności nie można pogodzić z wydawaniem przez Państwo ocen na temat zasadności przekonań religijnych i sposobów ich uzewnętrzniania. W kontekście szkolnictwa neutralność powinna stanowić gwarancję pluralizmu (*Folgero*, wzmiankowany, § 84).

b) Zastosowanie zasad

48. Zdaniem Trybunału, te stwierdzenia prowadzą do wniosku, że Państwo powinno powstrzymać się od narzucania, nawet w sposób pośredni, określonej wiary w miejscach, w których znajdują się osoby od niego zależne, albo w takich, w których znajdują się osoby szczególnie podatne na wpływy. Zwłaszcza edukacja dzieci stanowi wrażliwy sektor, ponieważ, w tym wypadku, nacisk ze strony Państwa jest wywierany na umysłach osób nie posiadających jeszcze (zależnie od poziomu dojrzałości dziecka) zdolności krytycznego myślenia, umożliwiającego zdystansowanie się do przekazu wynikającego z jawnego wyboru, dokonanego przez Państwo w kwestii religijnej.

49. Stosując wyżej opisane zasady do niniejszej sprawy, Trybunał powinien zbadać kwestię, czy pozwane Państwo, narzucając ekspozycję krzyża w salach lekcyjnych, zadbało podczas wykonywania swoich funkcji w dziedzinie wychowania i nauczania, o przekazywanie wiedzy w sposób obiektywny, krytyczny i pluralistyczny, i czy szanowało przekonania religijne i filozoficzne rodziców, zgodnie z art. 2 Protokołu nr 1.

50. Badając tę kwestię, Trybunał weźmie pod uwagę przede wszystkim charakter symbolu religijnego i wpływ, jaki wywiera na uczniów w młodym wieku, a zwłaszcza na dzieci Skarżącej. W kraju, w którym większość populacji wyznaje określoną religię, uzewnętrznianie rytuałów i symboli tej religii, bez restrykcji dotyczących miejsca i sposobu, może być odbierane jako forma wywierania nacisku na uczniach, którzy nie praktykują tejże religii lub też na tych, którzy są innego wyznania (*Karaduman p. Turcji*, decyzja Komisji z dnia 3 maja 1993 r.).

51. Rząd (paragrafy 34-44 powyżej) uzasadnia obowiązek (lub fakt) eksponowania krucyfiksu, odwołując się do pozytywnego moralnego przesłania wiary chrześcijańskiej, które wychodzi poza świeckie wartości konstytucjonalne, do roli religii we włoskiej historii, jak również do zakorzenienia tejże w tradycji kraju. Przypisuje krucyfkowskiemu znaczenie neutralne i laickie, odwołujące się do włoskich historii i tradycji, ściśle związanych z chrześcijaństwem. Rząd podtrzymuje opinię, że krucyfk jest symbolem religijnym, jednak twierdzi, że może on również przedstawiać inne wartości (patrz Sąd Administracyjny regionu Wenecja Euganejska, nr 1110 z dnia 17 marca 2005 r. § 16, paragraf 13 powyżej).

Zdaniem Trybunału, symbol krzyża ma wiele znaczeń, spośród których dominuje znaczenie religijne.

52. Trybunał twierdzi, że obecność krucyfiksu w salach lekcyjnych wychodzi poza kwestię użycia symboli w specyficznych kontekstach historycznych. Uznał poza tym, że, w sensie społecznym i historycznym, tradycyjny charakter tekstu wypowiedzianego przez parlamentarzystów podczas składania przysięgi, nie pozbawia tejże przysięgi religijnego charakteru (*Buscarini i inni p. San Marino* [GC], nr 24645/94, CEDH 1999-I).

53. Skarżąca zarzuca, że symbol ów rani jej przekonania i narusza prawo jej dzieci do niewyznawania religii katolickiej. Jej przekonania są wystarczająco poważne i spójne, by mogła odebrać obecność krucyfiksu jako niezgodną z tymiż. Zainteresowana dostrzega w ekspozycji krucyfiksu znak, że Państwo opowiada się po stronie religii katolickiej. Takie jest znaczenie

podtrzymywane oficjalnie przez Kościół Katolicki, który przypisuje krucyfiksovi funkcję nośnika podstawowego przesłania. Wobec tego obawa Skarżącej nie jest arbitralna.

54. Przekonania pani Lautsi dotyczą również wpływu, jaki ekspozycja krucyfiksów wywiera na jej dzieci (paragraf 32 powyżej), będące wówczas w wieku jedenastu i trzynastu lat. Trybunał przyznaje, że poprzez sposób, w jaki został wyeksponowany, nie jest możliwe niezauważenie obecności krucyfiksów w klasach. W kontekście szkolnictwa państwowego jest on absolutnie postrzegany jako integralna część środowiska szkolnego i w związku z tym może być uważany za „mocny znak zewnętrzny” (*Dahlab p. Szwajcarii* (gru.), nr 42393/98, CEDH 2001-V).

55. Obecność krzyża może być łatwo interpretowana przez uczniów w każdym wieku jako znak religijny. Mogą oni mieć poczucie, że odbierają edukację w środowisku szkolnym, naznaczonym obecnością danej religii. To, co dla niektórych, wierzących uczniów może być zachętą, może również być źródłem zaburzeń emocjonalnych w przypadku uczniów innych wyznań, lub też tych, którzy nie wyznają żadnej religii. To niebezpieczeństwo jest możliwe zwłaszcza wśród uczniów należących do mniejszości religijnych. Wolność negatywna nie ogranicza się do braku nabożeństw i nauczania religii. Rozciąga się także na praktyki i symbole wyrażające, w sposób szczególny i ogólny, określoną wiarę, religię bądź ateizm. To negatywne prawo zasługuje na szczególną ochronę w przypadku, gdy Państwo opowiada się za konkretną wiarą, a dana osoba znajduje się w sytuacji, z której nie może się uwolnić, lub też może uwolnić się z niej za cenę nieproporcjonalnie dużego wysiłku i poświęcenia.

56. Ekspozycja jednego lub kilku symboli religijnych nie może być uzasadniana ani prośbą innych rodziców, którzy żądają wychowywania dzieci zgodnie z ich przekonaniami, ani też, tak jak w utrzymuje Rząd, potrzebą koniecznego kompromisu z partiami politycznymi o chrześcijańskich podwalinach. Poszanowanie przekonań rodziców w dziedzinie wychowania powinno uwzględniać również poszanowanie przekonań innych rodziców. Państwo powinno zapewnić neutralność wyznaniową w państwowych placówkach edukacyjnych, gdzie obecność na lekcjach jest wymagana bez względu na wyznanie, i które mają dokładać wszelkich starań, by wpoić uczniom idee krytyczne.

Trybunał nie dostrzega, w jaki sposób ekspozycja w klasach szkół państwowych symbolu, który w sposób rozumowy kojarzy się z katolicyzmem (religią większościową we Włoszech), miałoby przysłużyć się idei pluralizmu edukacyjnego, stanowiącego istotny czynnik ochrony „społeczeństwa demokratycznego” w rozumieniu Konwencji. Trybunał zauważa przy tym, że decyzja włoskiego Trybunału Konstytucyjnego zdążyła w tym samym kierunku (zobacz paragraf 24).

57. Trybunał uważa, że obowiązkowa ekspozycja symbolu danego wyznania w miejscu, w którym sprawowane są funkcje publiczne wobec specyficznych sytuacji podlegających kontroli Rządu, a zwłaszcza w szkolnych klasach, ogranicza prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami, a także prawo dzieci w wieku szkolnym do wyznawania lub nie jakiegokolwiek religii. Trybunał uważa, że taka postawa niesie za sobą naruszenie tych praw, ponieważ restrykcje nie przystają do ciężącego na Państwie obowiązku przestrzegania neutralności w wykonywaniu funkcji publicznych, a zwłaszcza w dziedzinie edukacji.

58. Biorąc pod uwagę powyższe okoliczności, Trybunał stwierdza, że nastąpiło naruszenie art. 2 Protokołu nr 1, rozpatrywanego razem z artykułem 9 Konwencji.

II. DOMNIEMANE NARUSZENIE ARTYKUŁU 14 KONWENCJI

59. Skarżąca utrzymuje, że ingerencja, którą zaskarża z tytułu art. 9 Konwencji i art. 2 Protokołu nr 1, zaprzecza również zakazowi dyskryminacji w rozumieniu art. 14 Konwencji.

60. Rząd kwestionuje tę tezę.

61. Trybunał stwierdza, że zażalenie złożone przez Skarżącą nie jest rażąco bezzasadne w rozumieniu art. 35 § 3 Konwencji. Zwraca również uwagę, że nie są niedopuszczalne z jakichkolwiek innych powodów. Powinny więc zostać uznane za dopuszczalne.

62. Jednakże, uwzględniając okoliczności niniejszej sprawy i dowodzenie, które doprowadziło do stwierdzenia naruszenia art. 2 Protokołu nr 1 wraz z art. 9 Konwencji (paragraf 58 powyżej), Trybunał stwierdza, że nie ma potrzeby dodatkowo rozważać sprawy pod kątem art. 14, rozpatrywanego oddzielnie lub w połączeniu z powyższymi przepisami.

III. ZASTOSOWANIE ARTYKUŁU 41 KONWENCJI

63. Zgodnie z artykułem 41 Konwencji,

„Jeżeli Trybunał stwierdzi, że nastąpiło naruszenie Konwencji lub jej Protokołów oraz jeżeli prawo wewnętrzne zainteresowanej Wysokiej Układającej się Strony pozwala tylko na częściowe usunięcie konsekwencji tego naruszenia, Trybunał orzeka, gdy zachodzi potrzeba, słuszne zadośćuczynienie pokrzywdzonej stronie.”

A. Szkoda

64. Skarżąca domaga się sumy co najmniej 10 000 EUR zadośćuczynienia z tytułu

poniesionych szkód moralnych.

65. Rząd uznaje, że stwierdzenie naruszenia byłoby wystarczające. Dodatkowo uznaje, że roszczenie to jest nadmierne i bezzasadne, oraz domaga się oddalenia go lub obniżenia roszczenia, zgodnie z zasadą słuszności.

66. Ponieważ Rząd nie stwierdził swojej gotowości do zmiany przepisów regulujących obecność krzyża w klasach szkolnych, Trybunał uważa, że, w przeciwieństwie do sprawy *Folgerř i inni* (wzmiankowany wyrok, § 109), w danym przypadku stwierdzenie naruszenia byłoby niewystarczające. W związku z tym, orzekając zgodnie z zasadą słuszności, Trybunał zasądza kwotę 5 000 EUR z tytułu poniesionych szkód moralnych.

B. Koszty i wydatki

67. Skarżąca domaga się kwoty wysokości 5 000 EUR z tytułu poniesionych kosztów i wydatków związanych z postępowaniem w Strasburgu.

68. Rząd zauważa, że Skarżąca nie uzasadniła swojego roszczenia i domaga się jego oddalenia.

69. Zgodnie z decyzją Trybunału, skarżący może uzyskać zwrot kosztów i wydatków wyłącznie w przypadku, gdy potwierdzona zostaje realność, konieczność i umiarkowany charakter kwot. W danej sprawie Skarżąca nie przedstawiła żadnych dokumentów uzasadniających, którymi mogłaby poprzeć swój wniosek. W związku z tym, Trybunał postanawia oddalić wniosek skarżącej.

C. Odsetki za zwłokę

70. Trybunał uważa za odpowiednie, że odsetki z tytułu niewypłacenia zadośćuczynienia w terminie powinny być ustalone zgodnie z marginalną stopą procentową Europejskiego Banku Centralnego, plus trzy punkty procentowe.

Z TYCH PRZYCZYŃ TRYBUNAŁ JEDNOGŁOŚNIE,

1. Uznaje skargę za dopuszczalną;
2. *Stwierdza*, że nastąpiło naruszenie art. 2 Protokołu numer 1 rozpatrywanego razem z art. 9 Konwencji;
3. *Stwierdza*, że nie zaszła potrzeba rozważania zażalenia pod kątem art. 14, rozpatrywanego oddzielnie lub w połączeniu z art. 9 Konwencji i art. 2 Protokołu nr 2 ;
4. *Uznaje, że*
  - a) pozwane Państwo powinno wypłacić Skarżącej, w terminie trzech miesięcy od daty, w której wyrok stanie się prawomocny zgodnie z art. 44 § 2 Konwencji, kwotę wysokości 5 000 EUR (pięć tysięcy euro), z tytułu szkody moralnej, plus każdy podatek, który może być pobrany od tej kwoty.
  - b) po upływie rzonego terminu do momentu zapłaty suma ta, przez cały okres zwłoki, będzie powiększana o zwykłe odsetki według marginalnej stopy kredytowej Europejskiego Banku Centralnego, plus trzy punkty procentowe;
5. Oddala wniosek o zadośćuczynienie pozostałym roszczeniom.

*

Sporządzono w języku francuskim i obwieszczono pisemnie dnia 3 listopada 2009 roku, zgodnie z art. 77 §§ 2 i 3 Regulaminu Trybunału.

Sally Dollé Françoise Tulkens
Kanclerz Przewodnicząca

Zobacz także te strony:

[Krzyż w miejscu pracy - wyrok SN 6IX90](#)

[Krzyż i swoboda sumienia - wyrok SA w Łodzi 28X98](#)

[Krzyż i penis - wyrok SR w sprawie Nieznalskiej](#)

(Publikacja: 20-11-2009)

[Oryginał..](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,6954) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,6954>)

Contents Copyright © 2000-2009 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2009 Michał Przech

Autorem portalu Racjonalista.pl jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.
Właścicielami portalu są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tego portalu i jakiegokolwiek jego części.

Wszystkie strony tego portalu, wliczając w to strukturę katalogów, skrypty oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tego portalu oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tego portalu i nie korzystać z jego zasobów.

Informacje zawarte na tym portalu przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów portalu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na portalu. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych portalu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl